

ntamo

Rauni Paalanen

ÄITI JA AATE

ÄITI JA AATE

© 2011 Rauni Paalanen
ISBN 978-952-215-169-8

TAITTO JA KANSI
Make Copies

KANNEN KUVA
Vera Baranovskaja
Vsevolod Pudovkinin elokuvassa *Äiti* (*Mat*, NL 1926).

VALMISTAJA
BoD – Books on Demand, Norderstedt, Saksa

2011
ntamo
www.ntamo.net

Rauni Paalanen

ÄITI JA AATE

ntamo

Sisälllys

Esipuhe 7

Levottomia naisia Dostojevskin romaaneissa 9

Pieni Gerda, ryöväriyttä ja ”neitsykäinen” Hans Christian 42

Äiti ja aate 78

Kolme naisnäkökulmaa kosmiseen katastrofiin 132

Naiskirjailija heiluttaa luutturättiä kuin lippua 146

Ison sisikon hyppy pimeään 167

Herta Müller ja leirien muistot 198

Utopian uhri ja armelias enkeli 212

Lukijalle

Tämä kokoelma sai alkunsa, ja myös otsikkonsa *Äiti ja aate* jo vuosia sitten.

Vuosina 2003–2005 olin opettajana Helsingin työväenopistossa, ohjasin harrastajakirjoittajia, toimin kirjallisuuspiirien vetäjänä, sain myös oman luentosarjan. Kirjallisuuspiiriläisten kanssa jouduin kertaamaan Dostojevskiani, kiinnostuin hänen romaaniensa ”hysteerisistä” naisista, ja tein näistä esityksen luennoilleni. Syntyi ensimmäinen versio esseestä *Levottomia naisia Dostojevskin romaaneissa*.

Esseet *Pieni Gerda, ryöväriyttä ja ”neitsykäinen” Hans Christian* ja Elvi Sinervosta kertovan *Äiti ja aate* rakensin vähän myöhemmin. Ryhdyin kirjoittamaan Andersenin *Lumikuningattaresta* ja Sinervon novellista *Vuorelle nousu* yksinkertaisesti siksi, että nämä aiheet kovasti, vastustamattomasti vetivät puoleensa. Mikä ilo oli heittäytyä päiväkausiksi lukemaan ja mietiskelemään Andersenin satuja! (En ollut enää töissä, köyhäilin.) Myös Sinervon hieno novelli sai minut palaamaan kirjailijan koko tuotantoon, löysin Aira Sinervon romaanin *Koskessa kolisten*, luin Hertta Kuusisen runoja, ja tutkimuksia vasemmiston naisista.

Jossain vaiheessa oivalsin, että voisin koota esseeni *Äiti ja aate* -otsikon alle, ja sinne sopisi myös Parnassossa vuonna 2000 julkaistu ja palkittu *Kolme naisnäkökulmaa kosmiseen katastrofiin*. Aihe oli silloin ja on yhä ajankohtainen: vertailen saksalaisen Christa Wolfin ja valkovenäläisen Svetlana Aleksijevitshin Tshernobylin katastrofista kertovia kirjoja.

Kun kuuma älykkö Elfriede Jelinek sai kirjallisuuden Nobel-palkinnon vuonna 2004, kirjoitin hänen tuotannostaan

Parnassoon laajan katsauksen *Naiskirjailija heiluttaa luutturättiä kuin lippua. Äiti ja aate* -kokoelmaani varten siirryin Jelinekistä Meinhofiin: Jelinekin RAF-aiheinen näytelmä sai minut miettimään Ulrike Meinhofin elämänkaarta, tätä äitiä aatteen viemänä, ja syntyi essee *Ison sisikon hyppy pimeään*.

Sinervoa, Wolfia, Meinhofia – ja nuorta Jelinekiäkin – innoittivat sosialismin aatteet. Nobelisti Herta Müller pääsi pakenemaan Romanian sosialismista, mutta on palannut sinne yhä uudestaan teksteissään ja luonut traumaattisista kokemuksistaan upeaa kaunokirjallisuutta. *Kirjailija*-lehti julkaisi esseeni *Herta Müller ja leirien muistot* vuonna 2010.

Viimeinen essee Christa Wolfin viimeisimmästä teoksesta (*Stadt der Engel oder The Overcoat of Dr. Freud*, 2010), nimeltään *Utopian uhri ja armelias enkeli* on tehty viime talvena tähän kokoelmaan.

Nämä essee voi hyvin lukea erillisinä, mutta kokoelmassa niistä kasvaa myös kaari 1800-luvulta tähän päivään. Niissä vilahtelee samoja nimiä ja teemoja – hysteria! – niissä mietitään erityisesti naisen paikkaa ideologioiden ja aatteiden maailmassa.

Olen ammatiltani kirjailija ja suomentaja. Olen kirjoittanut esseeni nälkäisenä, uteliaana ja kiitollisena LUKIJANA. Katson esseitteni naisia – kirjailijoita, toimittajia, satujen ja romaanien henkilöitä – välistä myös oman elämäni, omien aatteiden ja utopioiden, myös oman äitityteni lävitse.

Rauni Paalanen

Levottomia naisia Dostojevskin romaaneissa

Luin Dostojevskin *Rikoksen ja rangaistuksen* ensi kerran 11- tai 12-vuotiaana. Mieleen jäi outo rikosromaani, sen ahdistava tunnelma, ja maisema, kaupunki, pimeä Pietari. Joskus alle kolmikymppisenä kirjallisuuden opiskelijana luin kirjan uudestaan tietoisena sen maineesta ja paikasta kaanonissa, maailman kirjallisuuden valioissa. Vasta kolmannella lukukerralla oivalsin mielestäni teoksen maailmankatsomuksellisen sanoman. Luin romaanin loppuun yöllä makuuhuoneessa, luin nöyrytyksestä ja armosta, jotka Raskolnikov sai kokea Siperiassa, ja liikutuin niin että nousin sängystä ja aloin kävellä kotini lattiaa itkien ja yhteen puristettuja käsiäni väännellen. Kissa seurasi minua huolestuneena. Miksi vääntelin käsiäni? Niin tekevät Dostojevskin naiset: Sonja, sisar Dunja, äiti Pulherija Aleksandrovna, keuhkotautinen Katerina Ivanovna... Kun tajusin tämän, ”dostojevskilainen” vaellus kissa kintereillä, pitkässä yöpaidassa, alkoi naurattaa.

Voimakkaasti tunteitaan ilmaisevasta naisesta sanotaan herkästi: hysteerinen. Minäkin arvelin joutuneeni jonkinlaisen hysterian valtaan, kun itkin ja vääntelin käsiäni Raskolnikovin ja Sonjan takia. Vuonna 2003 ilmestyi aiheesta mielenkiintoinen teos, Anna Kortelaisen kirjoittama *Levoton nainen, hysterian kulttuurihistoriaa*. Sitä lukiessani olin vastikään nähnyt Q-teatterissa ja Kansallisteatterissa esitetyt Dostojevskin *Riivaajat*. Myös näyttämöllä Liza Nikolajevna sai kohtauksen: alkoi ensin puhua vuolaasti, nauraa luonnotomasti, pyörtyi sitten ja aiheutti yleisen hämmingin. Joku totesi, taisi olla kyyninen, sanavalmis Verhovenski: ”Hysteriaa. Tuokaa lasi vettä.”

Dostojevski (1821–1881) kirjoitti suuret romaaninsa 1800-luvun jälkipuoliskolla. Kortelaisen tutkimus käsittelee tuon ajan eurooppalaista lääketiedettä. Kortelainen esittelee ajan kuuluisimman hysteriatutkijan ja tähtitohtorin Jean Martin Charcot'n (1825–1893), joka hoiti häiriintyneitä, kouristelevia, ”levottomia” naisia Pariisin Salpêtriére-sairaalassa. Charcot'n diagnoosin mukaan hysteriakohtaukseen kuului erilaisia vaiheita: lihasjäykkyyttä, kouristuksia, ”suuria liikkeitä”, ja suuria tunteita, hourailua, itkua, naurua, ekstaattisia tiloja. Charcot käytti koekaniineinaan ja esitteli julkisissa näytöksissään alaluokan naisia, mutta 1800- ja vielä 1900-luvullakin hysteriadiagnoosin lähetteellä suljettiin yksityissairaaloihin ja parantoloihin myös ylempisäätisiä. Kortelaisen kirjassa näistä suomalaisena esimerkkinä on Albert Edelfeltin puoliso Ellan. Kortelainen analysoi hysteriaaiheen näkymistä erityisesti kuvataiteissa, mutta mainitsee myös monia kirjailijoita, jotka vierailivat Charcot'n klinikalla tai olivat muuten kiinnostuneita ”hysteriatieteestä”. Näitä olivat muun muassa Daudet, Maupassant, Zola, Proust. Strindberg ja Ibsen saivat romaaniensa naiskuviin vaikutteita hysteriaoikeista. Venäläisistä kirjailijoista mainitaan Turgenjev, Dostojevskin aikalainen ja tuttava.

Kortelaisen tutkimus ja *Riivaajien* Lizaveta saivat minut taas kerran palaamaan Dostojevskin teosten maailmaan. Halusin palata Dostojevskin naiskuviin. Sonjat, Dunjat ja Grusenjat häälyivät mielessäni silmät palaen ja käsiään väänellen, mutta kuitenkin hahmottomampina kuin miehet, nuo kiihottavan yltiöpäiset Raskolnikovit, Stavroginit ja Ivanit.

Esitelmöin sitten Dostojevskin ”levottomista naisista” Helsingin työväenopistossa, ja senioripsykologien tapaamisessa. Nyt kun luen tätä esseetäni, Helsingissä on menossa kaksi Dostojevskin romaaneihin perustuvaa näytelmää: *Idi-*

ootti Kansallisteatterissa ja *Rikos ja rangaistus* Ryhmäteatterissa. Ehtymätön Dostojevski!

On myös ilmestynyt uusi, hyvin mielenkiintoinen teos ”hysteriatieteestä” : Siri Hustvedtin *Vapiseva nainen* (suom. Kaisa Sivenius, 2011). Hustvedt kertoo hysterian historiaa antiikista lähtien. ”Tavanomaisessa puheessa hysteriaa käytetään kuvaamaan ihmisen liiallista kiihkeyttä tai tunteikkautta. Se herättää mielikuvan kirkuvasta, kontrollinsa menettäneestä ihmisestä, yleensä naisesta”, Hustvedt kirjoittaa. Nykylääketieteestä diagnoosi ”hysterinen” on kadonnut, mutta sen tyyppiset oireet ja ilmiöt eivät ole hävinneet. Niitä kutsutaan konversio- tai dissosiaatiohäiriöiksi, ja psykologit ja neurologit tekevät myös yhteistyötä niiden selvittämiseksi.

Hustvedt tuntee hyvin Charcot’n tutkimukset – ne mainitaan myös hänen romaanissaan *Kaikki mitä rakastin* – ja hän myös arvostaa niitä. Charcot’n oppilaana oli ollut muiden muassa Sigmund Freud, ja Hustvedtin mielestä Freudin *Studien über Hysterie* (1895) ei ole kokonaan vanhentunut, vaan se on yhä vakavasti otettava teos.

Tämä esseeni Dostojevskin naiskuvista, erityisesti niin kutsuttujen suurten romaanien naisista, ei ole hysterian historiaa, eikä muutenkaan mikään tieteellinen esitys. Lähestyn Dostojevskin romaanien naisia uteliaana lukijana. Mietin näiden naisten elämää omassa ajassaan omasta naisnäkökulmastani ja omasta ajastani käsin.

RIKOS JA RANGAISTUS ilmestyi vuonna 1866. Sitä ennen olivat tulleet julki *Köyhää väkeä*, *Muistelmia kuolleesta talosta*, *Sorrettuja ja solvattuja*, *Kellariloukko* sekä kirjallisissa lehdissä julkaistut monet novellit ja kertomukset.

Päähenkilöstä on kasvanut myyttinen hahmo: puhumme raskolnikoveista, ja tiedämme, että kyseessä on jonkin teorian tai aatteen riivaama älykkötappaja, joka perustelee tekoaan suuruudenhulluilla suunnitelmilla. Raskolnikovin tärkeät naiset ovat äiti Pulherija Aleksandrovna, sisar Dunja, ja ystävätär ja rakastettu Sonja, prostituoitu, joka seuraa häntä Siperiaan. Äiti ja sisar jumaloivat Rodjaansa, joka opiskelee Pietarissa oikeustiedettä. Rakas poika ja veli edustaa miesten maailman mahdollisuuksia, äiti ja sisar asettavat häneen kunnianhimoiset haaveensa. He ovat valmiita luovuttamaan nuorukaiselle viimeiset kopeekkansa. Äiti myös arastelee ja pelkää kiihkeäluontoista poikaa. Rodjan elämä suurkaupungissa, sen aatteissa ja alamaailmassa, kauhistuttaa maalta tullutta naista. Dunja-sisar ei kauhistu. Häntä kuvaillaan adjektiiveilla ”luja, myös kuumaverinen”, ”ylevämielinen”, ”viisas, lujatahtoinen”. Dunjan silmät ovat ”melkein mustat, sähkövät, ylpeät”.

Dunja on Dostojevskin kaikissa suurissa romaaneissa, ja monissa novelleissakin esiintyvä palavasilmäinen, ylpeä ja kunniallinen hyvän perheen tytär. Nämä nuoret naiset kaipeavat – usein toisin kuin heidän äitinsä, vanhempi sukupolvi – myös miesten maailman oikeuksia. Raskolnikovin toveri Razumihin, joka rakastuu oitis kauniiseen Dunjaan, epäilee jopa, että tämä on veljensä kanssa sotkeentunut ”valtiolliseen salaliittoon”. Ovat samanlaisia, Razumihin ajattelee Rodjasta ja Dunjasta.

Dunja ei ole sekaantunut salaliittoon, mutta uskaltaa tarttua aseeseen, kun irstas Svidrigailov uhkaa käydä kimppuun. Dunja puolustaa kunniallisuuttaan, mutta on valmis jumaloidun veljen hyväksi myymään itsensä avioliittoon, vastenmieliselle ”köyhää ja kuuliaista” morsianta etsivälle Luzinille. Se on 1800-luvun naiselle kunniallinen kauppa, mutta

veli näkee, että se on uhrilahja, eikä tahdo ottaa sitä vastaan. Myös äiti näkee, mistä on kysymys, mutta on aluksi valmis uhraamaan tyttären pojan hyväksi.

Dunja ja äiti, intohimoiset, rakastavat naiset ilmaisevat tunteitaan voimakkaan fyysisesti. Silmät säihkyvät, posket palavat, jäsenet vapisevat ja kouristelevat.

Sonja ”vääntelee käsiänsä” ”tuskallisen liikutuksen vallassa”. Sonja ei ole kunniallinen. Hän on juopon, virkaheiton Marmeladovin tytär ensimmäisestä avioliitosta. Marmeladovin uusi vaimo, keuhkotautinen Katerina Ivanovna, ”käveli edestakaisin, käsivarret rintaa vasten puristettuina, hengitti epätasaisesti, silmissä kuumeinen kiilto”. Marmeladovin uudet lapset kulkevat ryysyissä, uusi perhe asuu kurjassa vuokrakasarmissa, joka tuo mieleen Dickensin kaupunkiköyhät. Marmeladov ryyppää perheen vaivaiset ruokarahat. Sonja uhrautuu. Hän myy itsensä prostituoiduksi, saa 30 hopearahaa – kuin Juudas – ja vie ne äitipuolelleen. Naiset itkevät yhdessä. Marmeladov kertoo tästä Raskolnikoville: ”ja minä ... minä makasin juovuksissa”. Isä saa tunnustuksestaan kuin masokistista nautintoa. Raskolnikov kuuntelee kiusaantuneena. ”Sellainen puhtaus se maksaa rahaa”, Marmeladov sanoo tyttären työhön liittyvistä menoista. Raskolnikov ajattelee myöhemmin sisarestaan, tämän ”edullisesta” avioliitosta: ”Tässäkin tapauksessa käy ilmi, että on huolehdittava puhtaudesta. Eikö totta? Ymmärrättekö, ymmärrättekö, mitä tuo puhtaus merkitsee? Ymmärrättekö, että Luzinin rouvan puhtaus on samaa laatua kuin Sonjan...”

Raskolnikov oivaltaa, miten yhteiskunnan kaikilla tasoilla käydään naiskauppaa.

Sonja vaikuttaa aluksi heikommalta ja hauraammalta kuin Dunja. Hän ei ole tumma, ylpeä, palavasilmäinen – Sonja on vaalea, lapsenkasvoinen, hento ja heiveröinen. Ul-

konäkö korostaa hänen viattomuuttaan. Dostojevski ei kuvaa konkreettisesti katunaisen arkea. Hänen aikanaan ei kirjoitettu seksikuvauksia nykypäivän tyyliin, mutta kyse on myös siitä, että prostituutio ei lainkaan ”tartu” Sonjaan, Sonja on niin puhdas lapsi, että alamaailma ei pysty häntä liikaamaan. Mutta Raskolnikov miettii hänen tulevia mahdollisuuksiaan: ”kanava, houruinhuone tai todellinen haureus, joka huumaa järjen ja kivettää sydämen”. Kaduilla harhaillessaan Raskolnikov näkee, miten tuntematon nainen hukuttautuu, heittäytyy sillalta Nevaan.

Hukkunut tyttö – vuosisatoja toistuva Ofelia-teema. Anna Kortelainen kirjoittaa eurooppalaisen taiteen kuvaperinteestä: ”Hukkuneet Ofeliat ja ruumiinavatut prostituoidut kohtasivat 1800-luvun salonkitaiteessa.” Veteen heittäytynyt häväisty tyttö, ”vesiruumis”, on myös runoilijoiden suosima aihe, myös 1900-luvulla. Sonja on Ofelia-muunnelma, ja tuo viattomuudessaan mieleen myös Goethen *Faustin* ”häväistyn” Gretchenin.

Sonja on langennut nainen, Maria Magdaleenan sukua, mutta romaanin kulussa hänestä kasvaa nais-Kristus ja Madonna-äiti.

Kristus-Sonja ottaa kantaakseen Raskolnikovin taakan.

Rodja tunnustaa Sonjalle, että on tappanut kirveellä panttilainajaekon ja tämän sisaren Lizavetan. ”Tahtoinkin tulla Napoleoniksi, siitä syystä tein murhan”, Raskolnikov sanoo. Miestä riivaavat yli-ihmishaaveet. ”Minun oli saatava selville, ja mitä pikimmin olinko täi, kuten kaikki muut, vai olenko ihminen. Voinko rikkoa rajojani vai enkö? Olenko vapiseva elukka, vai onko minulla oikeus...” ”Esteettinen täi”, hän sanoo panttilainajaekosta. ”Eihän ihminen ole syöpäläinen”, Sonja huudahtaa. Napoleonista Sonja huomauttaa: ”Puhukaa minulle mieluummin suoraan ilman esimerkkejä.”

Sonja ei päästä Raskolnikovia pakoon aatteiden ja teorioiden taakse. Hän vaatii tätä ottamaan teostaan henkilökohtaisen vastuun.

Raskolnikov puolustautuu: ”He itse tuhoavat miljoonia ihmisiä ja pitävät sitä vielä hyveenä. En lähde heidän luoksansa.” Murhaamalla eukon ja Lizavetan Raskolnikov siis mielestään kuin vain paljastaa maailman julmuuden. Hän ajattelee monien myöhempien terroristien tavoin: Aatteellinen murha, tai itsemurha, on sankarillinen julkinen miehenosoitus, verinen huutomerkki. Hän yrittää perustella rikostaan maailmankatsomuksellisesti, ja natsien ”estetiikan” tapaan: pois ”täi”! Sonja, ja Dostojevski, sanovat yksiselitteisesti: Älä tapa.

Sonja seuraa Raskolnikovia Siperiaan, ja siellä tämä viimein nöyrtyy, ”itkee kuin lapsi”, ja rakkaudessaan Sonjaan löytää armon. Sonja on johdattanut Raskolnikovin uuteen elämään, Raskolnikov on Lasarus, johon romaanissa viitataan, ja Sonja hänen Jeesuksensa. Siperiassa vangit puhuttelevat Sonjaa: ”Maamme, Sofia Semjonovna, sinä äitikultasemme”. Sofia – sehän tarkoittaa viisautta. Lapsenkasvoinen, heiveröinen Sonja on myös maanläheinen viisas äiti. Hän lähettää Dunjalle ja Razumihinille Siperiasta asiallisia raportteja. Hän on käytännöllinen sairaan hoitaja, arjen hallitsija.

Sonja ja Dunja muodostavat Dostojevskin myöhemmissäkin romaaneissa esiintyvän *naisparin*. Dunja on yhteiskunnalliselta asemaltaan ylempi, ja yhteisönsä silmissä kunniallinen. Sonjan tausta on traaginen: kuollut äiti, juoppo isä, köyhä vuokratasarmi. Sonja myy ”kunniansa”, laskeutuu yhä alemmas. Kuitenkin hänessä on myös jotain pyhää, mystistä, positiivista ”ikinaisellisuutta”. Tuo ”Ewig-Weibliche” on tietysti kummitellut kirjallisuudessa jo ennen Dostojevsk-

kia. Maailman aatteita ja nautintoja maisteltuaan Goethen Faust kohtaa retkensä lopussa, taivaallisten joukkojen pelastamana, myös Gretcheninsä. Runoelma päättyy säkeeseen: ”Nais-iki-ihanne meit’ opastaa.”

Sonja myy itseään kadulla, mutta on maailman raiskaama lapsi. *Rikoksessa ja rangaistuksessa* esiintyy myös pedofiili, Dunjaa piirittävä Svidrigailov. Pedofiili-teema on mukana kaikissa Dostojevskin suurissa romaaneissa. Pienen tytön vietteleminen on pahuuden huipentuma, se on pahempi rikos kuin murha, sille ei ole armoa. Dostojevskin maailmankatsomuksen perusta on Uusi Testamentti. Uskonnollisen kasvatuksen hän sai jo kotoaan, Kristuksen hahmo kirkastui hänelle Siperiassa, vankileirillä. Jeesus sanoo lapsista Matteuksen evankeliumissa: ”Heidän kaltaistensa on taivasten valtakunta.” *Kirjailijan päiväkirjassaan* Dostojevski ylistää Venäjän kansan yksinkertaista lapsen uskoa, lapsen kaltaisuutta, ja näkee siinä jopa koko Euroopan pelastuksen. Sonjassa on Dostojevskin ihannoimaa lapsen vilpítőntä yksinkertaisuutta.

Lapsen raiskaajat saavat kirjailijan ankarimman tuomion, mutta he näyttävät myös kiihottavan hänen mielikuvitustaan. Pahat sankarit viettelevät Dostojevskin ihmismielen syviin syövereihin. Raiskaaja kuin nauttii myös syllisyystään, piehtaroi sadistisissa ja masokistisissa tunteissa. Myös Raskolnikov piehtaroi rikoksessaan. Sellaisia tunteita ei ole Sonjalla, eikä muillakaan romaanin naisilla.

IDIOOTTI ilmestyi vuonna 1868. Päähenkilö on idiootiksi nimetty ruhtinas Myskin. Kaatumatautinen, lapsellisen vilpítőn, hyvä sankari. Hänen paha parinsa on kauppiaan poika Rogozin, Karamazovien Mitjaa muistuttava hurjapäinen hummailija. *Naisparin* muodostavat kenraalin tytär Aglaja ja

Dostojevskin palavasilmäiset naiset. H. C. Andersenin ryöväriyttö pistoolit vyöllään. Elvi Sinervon aatteen ja äitiyden ristiriita. Terroristi Ulrike Meinhof ja hänen kaksostyttärensä. Elfriede Jelinek ja marxismista innoittuminen ja irrottautuminen. Herta Herta Müllerin pako Romanian sosialismista. Christa Wolf ja Stasi.

Rauni Paalasan paneutuneet esseet avaavat kirjallisuuden naiskuvia ja kuvaavat äitejä ja tyttäriä aatteiden ja ideologioiden maailmassa – muodostaen kaaren 1800- (tai 1970-) luvulta nykypäivään.

Rauni Paalanen on julkaissut teokset *Agitaattorin morsian* (romaani 1990), *Raakelin tarinoita* (aikuisten satuja 1996) ja *Kahvilanaisia* (esseitä 1998), kirjoittanut laulutekstejä ja kritiikkiä mm. *Kirjailija*-lehteen ja *Nuoreen Voimaan* sekä suomentanut mm. Bertolt Brechtin lyriikkaa ja teatteriteoriaa, Christine Nöstlingerin lastenkirjoja ja Gustav Meyrinkin romaanin *Golem*.

ISBN 978-952-215-169-8

